

*Др Гордана М. Дракић, ванредни професор
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
G.Drakis@pf.uns.ac.rs*

*Др Урош Н. Станковић, асистент са докторатом
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
U.Stankovic@pf.uns.ac.rs*

КОДИФИКАЦИЈА ТРГОВАЧКОГ ПРАВА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ (1849–1860)¹

Сажетак: Рад говори о доношењу Законика трговачког за Књажевско Србију, од прве идеје о кодификацији трговачког права до издавања овог кодекса. У првом делу рада приказан је први, неуспешни покушај доношења трговачке кодификације, који је трајао од 1849. до 1853. Други покушај (1856–1860), крунисан успехом, предмет је другог дела овог рада. У оба дела свој чланка аутори се осврћу на иницијативе за доношење трговачког законика и њихова образложења, реакције државних органа на те иницијативе и комисије за израду и преглед трговачког кодекса.

Кључне речи: Трговачки законик, турски трговачки законик (1850), трговачки судови, Трговачки одбор, Јеврем Грујић, Димитрије Црнобарац.

1. УВОД

Током прве владавине кнез Милош је трговину узео под своје. Био је трговачки монополиста и сам одређивао ко се може бавити трговачком делатношћу. Дошавши на власт, његови противници отишли су у другу крајност. Чланом 45 Турског устава зајемчена је слобода трговине. У формулацији дела тог члана – „неће се никад дозволити и најмање ограниченије ове слободе” оличена је уставобранитељска концепција развоја ове привредне гране.

¹ Рад је настао у оквиру на истраживања на пројекту *Правна традиција и нови правни изазови* Правног факултета у Новом Саду за 2018. годину.

Власт је желела да се трговина омасови, јер како каже један новински текст из познијег доба – „где нема трговине, онде нема новаца”. Рачунала је да ће већи обим трговине увећати богатство земље и вероватно држала да само због кнеза Милоша народ није ишао у трговце. Средином 40-их година јасно се показало да није тако. У свом извештају за 1845/46. Министарство финансија пише Савету да је народ слабо заинтересован за трговину.² Очигледно је било да трговачкој делатности некако треба дати импулс.

2. „ПРВИ МАЧИЋИ” (1849–1853)

Као једна од мера која би српској трговини могла да буде од помоћи у поменутом извештају означено је дисконтирање меница. Њега пак, веровало је Министарство, не може бити док се не издају менични законик и менични поступак. Аутор једног чланка у *Србским новинама* за 1847. предложио је да се у Србији привремено уведе француски трговачки законик, преведен на српски.³

Уверено да напредак трговине није могућ без нормативног регулисања те делатности, Министарство финансија предузело је 1849. конкретне кораке у том смеру. Осмог јануара те године⁴ Министарство финансија писало је Министарству иностраних дела да је у неким цариградским новинама објављено да је Порта издала трговачки законик и молило га да му преко српског капућехаје⁵ у Цариграду набави ту кодификацију. Министарство финансија намеравало је да консултује турски и друге трговачке законике ради израде српског. Међутим, сматрало је да српски трговачки кодекс не може бити донет пре издавања законика о грађанском поступку, јер сада страни трговци избегавају пословање са српским због спорог суђења у грађанским парницама. Угледање на иностранство – у нашој правној историји честа, али, разуме се, не увек и оправдана појава – учинило је да Министарство заборави на горе поменути редослед. Кад у Аустрији ступи на снагу менични закон⁶, а у Турској буде издат трговачки законик⁷, Србија ће остати једина земља у Европи са некодификованим трговачким правом, ис-

² *Сборникъ законѣ и уредбѣ и уредбены' указѣ изданы' у Княжесѣиву србскомѣ* (даље: *Зборник закона*), Београд 1840, 10; *Србске новине* 148/1855, 635; Јован Гавриловић, *Нешто о раду наше финансије за последњи 13 година*, Београд 1857, 6; Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 2004, 107–108; Бојана Миљковић Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834–1867)*, Београд 2014, 286.

³ „Може л' се код нас завести народна банка”, *Србске новине*, 8/1847, 30; Ј. Гавриловић, 9.

⁴ Датуми у раду наведени су по јулијанском календару, осим тамо где је наведено другачије.

⁵ Дипломатског представника.

⁶ То се догодило 1. маја 1850. по грегоријанском календару.

⁷ Издат је 28. јула 1850. по грегоријанском календару.

такло је Министарство. Зато ће оно приступити састављању српског трговачког законика чим добије турски.⁸

Министарство иностраних дела послало је Министарству финансија турски трговачки законик у француском преводу 11. децембра 1850. У складу са горњом најавом Министарства финансија, Јован Гавриловић прегледао је турски трговачки законик и 30. децембра 1850. известио Министарство финансија о његовој структури, уз опаску да се део материје коју турска кодификација регулише (рачунске парнице, стечајни поступак, погодба дужника и повериоца, уступање имања) налази у двама нацртима законика о грађанском поступку из 1848.⁹ Начелник Гавриловић изложио је и садржај, како он каже, „законика трговачког руског”¹⁰, а за аустријски и француски трговачки законик само навео публикације у којима се они могу пронаћи. Према Гавриловићевом мишљењу, најпре је требало решити који ће од страних трговачких законика послужити као узор за српски – мада је он то можда, простором који је посветио горњим кодификацијама, индиректно предложио. Када се то учини, треба решити следећа претходна питања: да ли ће за трговачке и меничне спорове бити надлежни редовни судови или трговачки, колико ће бити трговачких судова ако они буду установљени – уколико се формира само један, хоће ли се његова надлежност протегнути на целу Србију, а у случају да их буде више, где ће се налазити, који спорови ће потпадати под надлежност трговачких судова и да ли ће менично законодавство важити за све становнике Србије или ће неке категорије људи од њега бити изузете.¹¹

⁸ Ј. Гавриловић, 13–14, 16; Архив Србије (даље: АС), Министарство финансија – Одељење промишљености (даље: МФ-П), 1849, фасцикла V, ред 84, Министарство финансија Министарству иностраних дела, ПНо 57, Београд, 8. јануар 1849; МФ-П, 1851, ф. VII, р. 106, Јован Гавриловић Министарству финансија, Београд, 30. децембар 1850.

⁹ Ти нацрти означавани су као „први” и „други”. „Први” је саставио професор Лицеја Максим Симоновић, а усвојила га и Савету као свој поднела комисија раније одређена за преглед нацрта законика о грађанском поступку састављеног од Јована Хацића (Стојан Симић, Лазар Арсенијевић Баталака, Јаков Димшић, Павле Поповић и сам Максим Симоновић) „Други” је потекао од комисије који су чинили Тома Вучић Перишић, Стеван Книћанин, Аврам Петронијевић (уместо последње двојице касније су у комисију ушли Петар Лазаревић и Илија Новаковић), Стефан Стојановић, Живко Давидовић, Стефан Магазиновић и Милош Тајић. Вид. *И. њроќкѣъ законика о њосѣуѣку судоѣскомъ у ѓрађанским ѣарницѣма*, Београд 1848, предговор; *Србске новине*, 21/1848, 93; 71/1848, 465; 94/1848, 624; Živomir Stanković, *Petrovska narodna skupština 1848. godine*, doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu u Beogradu 1984, 516.

¹⁰ У питању су Устав о меницама (Уставъ о векселяхъ) и прописи о трговачким уговорима изложени у једанаестом тому Свода закона Руског царства (Сводъ законовъ Россійской Имперіѣ) том XI, часть 2, Санктпетербургъ 1832, 63–107; исто дело, 1842, 65–97.

¹¹ АС, Министарство иностраних дела – Инострано одељење, деловодни протокол за 1850, бр. 2473; АС, МФ-П, 1851, ф. VII, р. 106, Јован Гавриловић Министарству финансија, Београд, 30. децембар 1850.

Министарство финансија проследило је 25. јануара Гавриловићев извештај Савету, молећи га да се формира комисија која би разрешила недоумице поменуте у њему. Савет је 8. фебруара одговорио Министарству да образује комисију за израду трговачког законика чији ће председник бити начелник Гавриловић и која ће се у свом раду руководити трима препорукама: да у трговачким парницама суде редовни судови, да трговачки законик буде сачињен тако да обезбеди интересе трговаца, у складу са развојем српске трговине и стањем трговаца, и да се на земљораднике – а ако је могуће и остале нетрговце – не примењује менично законодавство.¹²

За чланове комисије именовани су начелник Административног одељења Министарства правде Димитрије Црнобарац, судија Врховног суда Цветко Рајовић, секретар Судског одељења Министарства иностраних дела Светозар Давидовић, професор Политичке економије и финансија Коста Цукић, државни правобранилац Михаило Ј. Барловац и београдски трговци Јован Кумануди, Риста Величковић, Лазар Миљковић и Живко К. Стефановић. Комисији је придодат и Хаџи Тома Опула, такође београдски трговац, јер је по извештају Управе вароши Београда од 3. марта 1851. Риста Величковић био у Бечу и није се знало кад ће се вратити.¹³ Димитрија Црнобарца Министарство правде није хтело да упуту у комисију, правдајући то великим обимом посла, због кога мора да ради и после подне.¹⁴

Комисија је требало да почне са радом 12. марта 1851, симболично – у згради београдске трговачке школе. За израду нацрта српског трговачког законика употребљавани су турски и француски трговачки законик, као и један коментар неког од трговачких кодекса, али се из текста извора не види којег.¹⁵ У појединим члановима нацрта упућује се на Уредбу о еснафима, Српски грађански законик и оба пројекта законика о грађанском поступку из 1848, што би значило да су чланови комисије у свом раду користили и те правне акте.¹⁶

¹² АС, МФ-П, 1851, ф. VII, р. 106, Министарство финансија Савету, ПNo 50, Београд, 25. јануар 1851; АС, Државни савет (даље: ДС), 208/1853, Савет Министарству финансија, No 80, Београд 8. фебруар 1851.

¹³ На акту којим је нацрт трговачког законика поднет Министарству финансија потписани су и Хаџи Тома и Риста Величковић, али зато нема потписа Живка К. Стефановића. Могуће је, стога, да је Хаџи Тома заправо заменио овог последњег.

¹⁴ АС, МФ-П, 1851, ф. VII, р. 106, Министарство финансија Министарствима правде и просвете, Кнежевској канцеларији и Управи вароши Београда, ПNo 615, Београд, 26. фебруар 1851; Управа вароши Београда Министарству финансија, КNo 43, Београд 3. март 1851; Министарство правде Министарству финансија, АNo 1456, Београд, 5. март 1851; Министарство финансија Управи вароши Београда, ПNo 901, Београд 6. март 1851.

¹⁵ Списак коментара француског трговачког законика изашлих до 1851, који сасвим сигурно није коначан, вид. у Oskar Albert Walther, *Hand-Lexicon der juristischen Literatur des neunzehnten Jahrhunderts*, Weimar 1854, 203–205, 209; *Bibliographie ou catalogue général et complet des livres de droit et de jurisprudence*, Paris 1857, 16–17.

¹⁶ *Живејин у Београду III: 1851–1867* (приређивачи Милан Ристовић et al.), Београд 2005, 231; АС, МФ-П, 1851, ф. VII, р. 106, Пројект законика трговачког за Књажество Србию,

Као плод рада комисије настао је текст под називом Пројект законика трговачког за Књажество Србију. Нацрт се састоји од седам глава – О трговцима (чл. 1–3), О књигама (тевтерима) трговачким (чл. 4–10), О друштвима (чл. 11–52)¹⁷, О комисионерима (чл. 53– 68)¹⁸, О продаји и куповини (чл. 69), О меницама уобште (чл. 70–153)¹⁹, О таксама које ће се наплаћивати од предмета односеће (sic!) се на овај законик (чл. 154).²⁰

Пројекат српског трговачког законика скоро је потпуна рецепција прве књиге турског кодекса (О трговини уопште). Готово сваки члан нацрта представља превод одговарајуће одредбе турског трговачког законика. Места на којима пројекат одступа од изворника има врло мало. На пример, у члану 1 нацрта експлицитно се наводи ко све спада у трговце (комисионари, шпедитери и калаузи који послују за туђ рачун), а турски трговачки законик (чл. 1) даје само уопштено одређење трговца.²¹ Малолетник се према турском трговачком законуку (чл. 2) уз одобрење може бавити трговином кад напуни 18 година, док у нацрту узраст није одређен (чл. 2). Нацрт (чл. 14) предвиђа да ортак који улаже рад одговара стеченом добити или оним што му је уговором одређено као награда, чега у турском трговачком законуку нема. Две разлике свакако су производ препоруке Савета од 8. фебруара: за трговачке ствари су према нацрту били надлежни редовни судови (вид. нпр. чл. 42, 103, 131), а по турском трговачком законуку трговачки (нпр. чл. 42, 101, 129); чланом 150 нацрта одређено је да менично законодавство не важи за земљораднике и војнике и подофицире гарнизоне војске, што изворник није садржао. Нема сумње да за другу књигу турског трговачког законика (О стечају и лажном стечају) у нацрту није било места јер је њен садржај обухваћен пројектима законика о грађанском поступку. Рецепцију турског трговачког законика Министарство финансија објаснило је врло разборито: он се, као и трговачки

чл. 2, 10, 14, 51, 52, 63, 101, 151; МФ-П, 1853, ф. IV, р. 138, Министарство правде Министарству финансија, АНо 3034, Београд, 15. септембар 1852; Министарство финансија Министарству правде, ПНо 3693, Београд, 17. септембар 1852.

¹⁷ Ова глава подељена је на „раздељке” О различним трговачким друштвима и правилима за њи (чл. 11–39) и О тербама између другова и начину пресуђивања њиног (чл. 40–52).

¹⁸ Обухвата три раздељка – О комисионерима уобште (чл. 53–55), О комисионерима за подвоз по суву и по води (чл. 56–62), О подвозачу (чл. 63–68).

¹⁹ Најрашчлањенија глава у нацрту, у којој су раздељци О меницама посебице (чл. 70–145), О собственим меницама (чл. 146–147), О застарелости (чл. 148), О онима који у Србији менице издавати и примати могу (чл. 149–150), О правима која тражбине због меница имају при распоређењу у стедиштама (чл. 151) и О обвезаности лица за дугове из меница проистичући (чл. 152–153).

²⁰ *Србске новине*, 90/1851, 345; АС, МФ-П, 1851, ф. VII, р. 106, Пројект законика трговачког за Књажество Србију.

²¹ „Они који врше трговачке послове и то им је уобичајено занимање” (превод наш).

кодекси за Грчку²² и Влашку и Молдавију²³, заснива на француској трговачкој кодификацији, а Грчка, Турска и Влашка су земље са којима Србија има трговачке односе.²⁴ Усклађивањем трговачког права земаља са великом трговачком разменом трговци не би губили време на упознавање правних прописа, што би успоравало делатност којој је брзина највећи императив.

Комисија је 30. јула обавестила Министарство финансија да је завршила свој посао и послала нацрт на разматрање. Министар финансија Паун Јанковић изразио је жељу да прочита пројекат пре него што он буде поднет Савету. Када је то учинио, похвално се изразио о тексту нацрта. Министарство је 19. септембра поднело нацрт Савету, уз напомену да сматра да би било добро да се трговачки законик и законик о грађанском поступку донесу истовремено. Разлоге за то Министарство је видело у чињеницама што та два законика делом покривају исту материју, што се у нацрту трговачког законика на неким местима упућује на чланове пројеката законика о грађанском поступку и што трговина не може да напредује без кредита, а њега неће бити док је у Србији грађански поступак такав какав је тренутно.²⁵ Министарство је, дакако, алудирало на спорост суђења, које је много пута било предмет жалби и повод за реаговање државних органа.

Пошто се материја трговачког и процесног кодекса делом поклапају, Савет је одлучио да сачека завршетак израде законика о грађанском поступку, па да онда размотри оба текста. Четрнаестог марта 1852. нацрт законика о грађанском поступку поднет је Савету и после тога он се окреће трговачком кодексу. Даља хронологија рада на трговачком законуку није сасвим извесна. Врло је вероватно да је Савет прво сам разматрао нацрт трговачког законика. На то би указивало писмо председника Савета Стефана Стефановића Тенке Алекси Симићу од 19. новембра 1856. Тамо се каже да је Симић док је био министар правде²⁶ читао пројекат трговачког законика у Савету и да је и њему, и Тенки, и осталим саветницима нацрт био нејасан. Вероватно је управо због те нејасноће Савет 9. септембра 1852. писао Министарству правде да један

²² У Грчкој је 1822. усвојен француски трговачки законик.

²³ Донет 1840, представља нешто модификовани превод француског грађанског законика.

²⁴ *Code de commerce*, Constantinople 1850; АС, МФ-П, 1851, ф. VII, р. 106, Пројект законика трговачког за Княжество Србију; Министарство финансија Савету, ПНо 2715, Београд, 19. септембар 1851.

²⁵ Алекса С. Јовановић, „О постанку београдског трговачког суда”, *Архив за јавне и друшћивене науке* 1/1910, 12 (наставак чланка објављен је у АПДН 2/1910, 144–145); АС, МФ-П, 1851, ф. VII, р. 106, комисија Министарству финансија, Београд, 30. јул 1851; Паун Јанковић непознатом, Смедерево, 13. август 1851; Паун Јанковић непознатом, Мајданпек, 13. септембар 1851; Министарство финансија Савету, ПНо 2715, Београд, 19. септембар 1851.

²⁶ Ту дужност обављао је до 25. септембра 1852, када је именован за министра унутрашњих дела. Вид. Драгослав Страњаковић, *Влада уставобранилијеља 1842–1853: унутрашња и спољна политика*, Београд 1932, 180.

његов запослени, ако треба уз помоћ неког од београдских трговаца, прегледа нацрт трговачког законика и потом га извести о том предмету.²⁷

Министарство правде поверило је прегледање нацрта Димитрију Црнобарцу. Он је 13. октобра 1852. известио Министарство да пројекат трговачког законика садржи само материјално трговачко право, али не и организацију и надлежност трговачких судова и судски поступак у трговачким парницама. Без те две компоненте, сматрао је Црнобарац, не може се приступити разматрању нацрта трговачког законика. Оне су чак потребније од материјалног трговачког права, пошто трговци више желе да њихове парнице суде посебни трговачки судови и да им се брзо суди – да је тако, сведочи и акт Управе вароши Београда који је Министарство унутрашњих дела 22. фебруара 1851. послало Савету²⁸. Министарство правде упознало је Савет са Црнобарчевим извештајем 18. октобра.²⁹

Савет се још није изјаснио о Црнобарчевим мишљењима, а на адресу му је стигла молба београдских трговаца кнезу Александру од 15. новембра 1852. да се донесе трговачки законик и уведе трговачки суд у Београду, са надлежношћу за целу Србију. У овој, колико је за сада познато, првој званичној иницијативи трговаца за доношење трговачког законика, изнет је став да би његово издавање отклонило неуредност провинцијских трговаца у плаћању дугова београдским колегама и спорост редовних судова у пресуђивању трговачких спорова, посебно ограничењем права на жалбу.³⁰

Шта је узрок ове молбе престоничких трговаца? То би требало да буде предмет посебног истраживања које превазилази оквире овог рада, али ћемо

²⁷ АС, ДС, 677/1852, Савет Министарству правде, No 829/1851, Београд, 9. септембар 1852; АС, ДС, 412/1853, Савет кнезу Александру, No 300/1852, Београд 29. јул 1853; АС, ДС, 208/1853, Савет кнезу Александру, No 188, Београд, 29. јул 1853; АС, Министарство иностраних дела – Внутрено одељење (даље: МИД-В), 1856, ф. IV, р. 123, Стефан Стефановић Тенка Алекси Симићу, Београд, 19. новембар 1856. У архиви Савета налази се недатиран и непотписани документ насловљен са „Примѣчанија”, који је, судећи по рукопису, вероватно дело тадашњег секретара Савета Јакова Живановића. Примечанија садрже 44 примедбе на пројекат трговачког законика. За неке чланове нацрта аутор просто каже да су неразумљиви и нејасни, а на неке износи конкретне замерке. У закључку Примечанија стоји да је нацрт нелогично састављен, да му је стил „врло сметен”, језик умногоне неразумљив и да га треба изменити, прерадити и допунити. Вид. АС, ДС, 208/1853, листови 41–42.

²⁸ Ради се о писму од 30. децембра 1850, којим Управа вароши Београда обавештава Министарство унутрашњих дела да су београдски трговци 3. децембра држали збор на којем се одлучено да се затражи установљење трговачког суда у Београду. Вид. АС, МФ-П, ф. VII, р. 106, Управа вароши Београда Министарству унутрашњих дела, No 5428, Београд 30. децембар 1850; АС, Министарство унутрашњих дела – Полицијно одељење, 1851, ф. III, р. 1, Министарство унутрашњих дела Савету, ПNo 450, Београд 22. фебруар 1851.

²⁹ АС, МФ-П, 1853, ф. IV, р. 138, Димитрије Црнобарац Министарству правде, Београд, 13. октобар 1852; АС, ДС, 208/1853, Министарство правде Савету, ANo 3461, Београд, 18. октобар 1852.

³⁰ АС, ДС, 208/1853, Београдски трговци кнезу Александру, Београд, 15. новембар 1852; кнез Александар Савету, BNo 133, Београд, 4. фебруар 1853.

скренути пажњу на један илустративан документ – писмо професора београдске трговачке школе управи те установе од 6. фебруара 1851. У том документу пише да се од окончања Револуције 1848. знатно интензивирало пословање српских трговаца са иностранством. Дакле, требало је да прође извесно време да се покажу ефекти тог пословања. Највише су се, природно, осетили у Београду као пограничном месту. Београдски трговци, који су се својим повериоцима из иностранства обавезивали по правилима меничног права, испаштају због ненамирења потраживања према сопственим дужницима из унутрашњости Србије. Препреку за наплату потраживања стављају им дуг судски поступак и неодговарајућа правила о судској надлежности, на које су се жалили и раније. Но док на молби за образовање трговачког суда из 1850. видимо 31 потписника, на молби од 15. новембра 1852. има 80 потписа.³¹ То би могла бити индиција да се број београдских трговаца погођених горњом појавом знатно увећао.

Савет се о нацрту трговачког законика изјаснио 29. јула 1853. Потпуно супротно свом ставу из 1851, то тело је изразило мишљење да од трговачког законика нема никакве користи без трговачких судова. Српски трговци, према чијем је стању нацрт требало да буде начињен, у овом акту оцењени су као недорасли за трговачки законик. Савет је истакао и да је српски народ на ниском степену образовања, због чега не би могао да се користи високим појмовима које доноси трговачки законик. Његово доношење био би превелик еволутивни скок, од којег влада народ мора да чува. Најзад, најгорљивија питања попут презадужености и ликвидације потраживања према презадуженима нашла су се у закону о грађанском поступку. Из свих ових разлога, издавање трговачког законика је, према мишљењу Савета, требало одложити на неко време. Кнез Александар сложио се са тим ставом и о њему 11. октобра 1853. обавестио Министарство финансија.³²

3. НОВИ ПОЧЕТАК И УСПЕШАН КРАЈ (1856–1860)

Током 1854. и 1855. није било рада на трговачком законуку. Рад на кодификацији трговачког права није се наставио, али проблеми трговаца јесу.

³¹ Слободан Јовановић, *Уставобранишљељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1925, 24; АС, ДС, 194/1846, Београдска општина кнезу Александру, Београд, 8. фебруар 1845; АС, ДС, 527/1851, професори београдске трговачке школе управи те школе, Београд, 6. фебруар 1851; АС, ДС, 208/1853, Списакъ оны лица' кои су у присутствию члена славногъ Управительства вар. Београда г. Николче Костића, и члена примирителногъ суда в. Београда г. Глише Јовановића, поради трговачкогъ суда да се установи подь 3 декемвра 1850 год. држали свое засѣданіе; АС, МФ-П, 1853, ф. IV, р. 138, београдски трговци кнезу Александру, Београд, 15. новембар 1852.

³² А. С. Јовановић, 12; С. Јовановић (1925), 76; АС, ДС, 208/1853, Савет кнезу Александру, No 188, Београд, 29. јул 1853; АС, МФ-П, 1853, кнез Александар Министарству финансија, ВNo 755, Крагујевац, 11. октобар 1853.

У предлогу београдске општине за доношење трговачког законика и меморандумима трговаца Косте Антуле и Манојла Јокића, штампаним у *Србским новинама*, истичу се стари проблеми српске трговине: Дамоклов мач строгиости меничног права у односима са страним партнерима, немогућност београдских трговаца да наплате потраживања од провинцијских, споро суђење, али се говори и о неким новим – непостојању правила о минималном капиталу за отварање радње, лажним стечајевима, истицању различитих фирми за Београд и унутрашњост Србије, одсуству забране даљег вођења трговине банкротираним трговцу, лошим путевима итд. А све то у време када је крај Кримског рата (1853–1856) био на видуку и када се романтичарски очекивало да Београд постане барем један од највећих центара европске трговине.³³

На скупштини београдске читаонице од 30. јануара 1856. одлучено је да се формира тело по имену Одбор за побољшање трговине у Србији, које би израдило план мера за унапређење трговачке делатности. На својој трећој седници, од 13. фебруара, Одбор је утврдио да је приоритетни корак у том смеру издавање трговачког законика, јер његов недостатак узрокује и остале препреке за развој српске трговине. Одборници су, несумњиво поучени Саветовим образложењем одлагања рада на трговачком законик, већали треба ли у овој кодификацији да се нађу и организација трговачких судова и судски поступак у трговачким парницама. Одговор на то питање био је потврдан.³⁴

На иницијативу Јеврема Грујића, који је био изабран за члана Одбора, на четвртој седници (15. фебруара) отклоњене су неке дилеме у вези са устројством и надлежношћу трговачких судова. Решено је да треба да постоји један трговачки суд, у Београду, који би имао ранг првостепених судова. Он би се састојао од председника, судија и заменика судија. Половину судија бирала би влада, а другу половину и заменике судија трговци. Мандат судијског особља трајао би једну годину и свој посао обављали би бесплатно. Пресуде трговачког суда биле би правоснажне у трговачким споровима вредности 100–1200 гроша, а у споровима веће вредности би, под одређеним условима, била дозвољена жалба Апелационом суду.³⁵

Одбор је своје закључке представио другој скупштини београдске читаонице, одржаној 1. марта, и она га је одобрила. Донета је одлука да се

³³ С. Јовановић (1925), 77; *Србске новине* 148/1855, 635–636; „Меморандумъ г. К. Антуле, трговца овдашнѣгъ”, *Србске новине* 26/1856, 105–108; „Проектъ Обштине Вароши Београда за Трговачкїй Законъ”, *Србске новине* 29/1856, 117–119; „Меморандумъ г. М. Јокића, Члена Одбора”, *Србске новине* 30/1856, 121–123; 31/1856, 125–127; АС, ДС, 827/1856, Министарство финансија Савету, ПNo 2366, Београд, 1. јул 1855; АС, ДС, 853/1856, Министарство финансија Савету, ПNo 2538, Београд, 4. јул 1856.

³⁴ *Историја Београда II*, Београд 1974, 262, 392; *Србске новине* 27/1856, 109.

³⁵ *Србске новине* 28/1856, 113.

састави један меморандум, који би био упућен кнезу Александру. Меморандум носи датум 12. март 1856. и у њему се детаљно разлажу горе наведени проблеми српске трговине и потреба да се донесе трговачки законик. На акту је било 108 потписа београдских трговаца. Кнез Александар је 21. марта примљени меморандум послао Савету, уз опаску да се слаже са оценама трговаца. Вероватно је баш та молба београдских трговаца код владаоца формирала безуслован став о неопходности трговачког законика. Само месец дана раније он је био услован – кнез је, наиме, Савету још 13. фебруара, независно од ставова изречених у Одбору, писао да би, ако скраћење грађанског судског поступка у трговачким парницама не да резултате, ваљало размислити о доношењу трговачког кодекса.³⁶

На седници од 4. априла Савет је формирао комисију за разматрање петиције београдских трговаца. За њеног председника именован је саветник Алекса Симић, а за чланове помоћник Министра правде Димитрије Црнобарац, начелник Одељења промишљености³⁷ Министарства финансија Јован Гавриловић, начелник Економског одељења Министарства унутрашњих дела Атанасије Николић, и начелник одељења Министарства иностраних дела Коста Цукић. Двојица чланова комисије – Црнобарац и Цукић – били су, савременим језиком речено, у сукобу интереса, пошто су учествовали и у раду Одбора. Да је и Јован Гавриловић прихватио именовање у његово чланство, рад овако састављене комисије не би трајао дуже од неколико минута.³⁸

Како то није био случај, рад комисије потрајао је до 23. маја. Тог дана она је известила Савет да сматра да заиста постоји потреба да се донесе трговачки законик и препоручила да се за његову израду именује комисија која би за полазну основу узела нацрт из 1851. Савет је о налазу комисије 16. јуна обавестио Кнежевско представништво. Као да још увек није био убеђен у став комисије, Савет је молио Кнежевско представништво да се и министарства о њему изјасне. Кнез је удовољио тој молби пославши налаз комисије 23. јуна министарствима.³⁹

Два надлежна ресорна министарства, финансија и правде, дала су позитивно мишљење о потреби доношења трговачког законика. Кнежевско представништво је 24. новембра то јавило Савету. Он је у вези са тим питањем обавио консултације са министром финансија Јованом Мариновићем, да би

³⁶ А. С. Јовановић, 12; *Србске новине* 39/1856, 157; АС, МИД-В, 1854, ф. III, р. 220, кнез Александар Савету, ВНо 770/1853, Београд, 13. фебруар 1856; АС, МИД-В, 1856, ф. IV, р. 123, кнез Александар Савету, ВНо 403, Београд, 21. март 1856; АС, ДС, 960/1859, београдски трговци кнезу Александру, Београд, 12. март 1856.

³⁷ Радиности, производње.

³⁸ А. С. Јовановић, 12; *Србске новине* 14/1856, 58; 40/1856, 161.

³⁹ АС, ДС, 960/1859, комисија Савету, Београд, 23. мај 1856; Савет кнежевској канцеларији, Београд, 16. јун 1856; МИД-В, 1856, ф. IV, р. 123, Кнежевско представништво министарствима, ВНо 846, Београд, 23. јун 1856.

потом, 8. јануара 1857, донео одлуку да се формира комисија за преглед нацрта из 1851. Из круга саветника за њене чланове одабрани су Јован Вељковић и Јеремија Станојевић. Министар финансија Јован Мариновић примио се задатка да у договору са осталим министарствима изабере остале чланове комисије. Мариновић је и сам био члан комисије, а то би се са великим степеном извесности могло казати и за Димитрија Матића, тада начелника Одељења Кнежевске канцеларије.⁴⁰

Према записницима седница Савета које Грујић излаже у својим записима, управо је Матић био највише ангажован на редиговању нацрта трговачког законика. Део новог нацрта који је обухватао материјално трговачко право био је готов пре краја августа 1857. Колико се он разликовао од нацрта из 1851. не можемо рећи, јер нам није пошло за руком да га пронађемо, али један новински чланак открива да је нови пројекат „прерађен и дотеран” претходни.⁴¹ Састављање устројства трговачких судова и поступка у трговачким парницама тек је предстојало. На седници Савета од 31. августа 1857. Мариновић је предложио да тај посао изврши Јеврем Грујић. Савет је то одобрио.⁴²

Интегрални текст два Грујићева сочињенија нисмо успели да пронађемо. Међутим, она се донекле могу реконструисати према подацима које је оставио њихов аутор. Што се тиче организације трговачких судова, Грујић вели да је његов текст касније ступио на снагу као *Устројење њрџовачкоџ суда* (1859)⁴³. Организација трговачког суда по Устројењу у једној тачки се разликује од смернице које је с њом у вези дао Одбор: међу судијама постоји само један „стални член” којег поставља кнез на предлог министра правде, а по шест судија и исто толико њихових заменика бирају београдски трговци. Да ли је овакво решење потекло од самог Грујића или је резултат касније ревизије његовог нацрта, остаје да се истражи.⁴⁴

Како је, у основним цртама, према Грујићевом нацрту изгледао судски поступак у трговачким споровима, може се видети из његовог чланка *О њосиуику судејском у њрџовачким њарницама*, објављеном у *Србским новинама*

⁴⁰ А. С. Јовановић, 12; *Записи Јеврема Грујића I*, Београд 1922, 53; АС, ДС, 960/1859, Министарство правде Кнежевском представништву, АНо 3278, Београд, 9. новембар 1856; Министарство финансија Савету, ПНо 2539, Београд, 19. новембар 1856; извод записника седнице Савета од 8. јануара 1857.

⁴¹ У предмету Савета 960/1859, у коме се налазе документи у вези са израдом трговачког законика 1856–1860, налази се само текст једног нацрта који се занемарљиво, по језичким формулацијама неколико својих чланова, разликује од коначне верзије трговачког законика. Вид. листове 61–94 тог законика и *Законик њрџовачкиј за Књажесџтво Србию*, Београд 1860.

⁴² *Записи Јеврема Грујића I*, 53; *Србске новине* 21/1859, 80.

⁴³ Вид. *Зборник закона XII*, Београд 1859, 107–111.

⁴⁴ *Зборник закона XII*, 108; *Животџиис Јеврема Грујића* (приредила Зорица Петровић), Аранђеловац 2009, 37, 60.

за 1858. Ако тужилац и тужени заједно дођу пред трговачки суд, он ће их, ако за то има времена, примити и одржати расправу као да је претходно било заказано рочиште. У случају да нема времена, странке ће примити један писар, који ће саставити „тужбу трговачку”. Она мора имати следеће елементе – имена тужиоца и туженог, тужбени захтев и доказе којима се он поткрепљује. Ако тужилац дође сам пред суд, мора своју тужбу у писаној форми предати у онолико примерака колико има тужених. Када прими тужбу, суд заказује рочиште и упућује странкама позиве да му предстану. Рочиште се мора заказати у року од осам дана до три месеца од упућивања позива. Дођу ли на њега обе странке, прво тужилац излаже тужбу, па онда тужени одговор на тужбу. Суд може саслушати и сведоке. Уколико пред собом има компликован случај, суд је овлашћен да странке упутује на арбитражу или да наложи странкама да се о наводима противника изјашњавају писмено, па да тек после закаже рочиште. Уколико има више тужилаца и/или тужених или једна од страна изостане са рочишта, примениће се чланови 51–64 Законика о поступку судском у парницама грађанским (1853)⁴⁵. Када суд стекне уверење да о предмету има довољно сазнања, доноси пресуду.⁴⁶

Правни лекови у поступку по трговачким споровима били би захтев за понављање поступка⁴⁷, апелата⁴⁸ и жалба⁴⁹. Пресуда због изостанка могла би се обарати само захтевом за понављање поступка или жалбом. Улагање апелате и жалбе било би дозвољено из разлога одређених изменама ЗПСПГ из 1858. и вршило би се на исти начин као у осталим грађанским парницама. Апелата и жалба не би одлагале извршење пресуде. Специфичност поступка у трговачким парницама био би дужнички затвор као мера принудног извршења пресуде.⁵⁰

⁴⁵ Поменути чланови посвећени су горњим двама питањима. Вид. *Законник о њосџуј-ку судейском у љарницама грађанским за Княжесџиво Сербџо*, Београд 1853, 14–18.

⁴⁶ Јеврем Грујић, „О поступку судейском у трговачким парницама”, *Србске новине* 113/1858, 437.

⁴⁷ Према ЗПСПГ из 1853, понављање поступка било је правни лек само против извршних пресуда. Вид. Маша М. Кулаузов, „Поновљење парницама по одредбама Законика о грађанском судском поступку из 1865. године”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 4/2017, 1526, фн. 6.

⁴⁸ Правни лек који се према изменама законика о грађанском поступку из 1858. могао поднети на првостепене пресуде у спровима вредности преко 1000 гроша. Маша М. Кулаузов, „Редовни правни лекови по одредбама парничног законодавства из 1853. и 1860. године”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 3/2016, 871.

⁴⁹ Према изменама ЗПСПГ из 1858. овај правни лек могао је да се уложи због битне повреде одредаба, погрешно или непотпуно утврђеног чињеничног стања, непотпуног извођења доказа, прекорачења тужбеног захтева и недостатака који пресуду чине нејасном, противречном самој себи или закону на коме је заснована. Вид. М. М. Кулаузов, 870.

⁵⁰ Јеврем Грујић, „О поступку судейском у трговачким парницама”, *Србске новине* 114/1858, 439; 115/1858, 443.

У јануару 1858, усменим решењем Савета, формирана је нова комисија за преглед нацрта трговачког законика. Њени чланови били су министар финансија Јован Мариновић, државни саветници Алекса Јанковић и Димитрије Црнобарац, председник Апелационог суда Јован Филиповић, начелник Одељења Кнежевске канцеларије Димитрије Матић и секретар Савета Јеврем Грујић. Ова нова комисија превасходно је требало да се позабави устројством трговачких судова и поступком у трговачким споровима, а делом нацрта посвећеном материјалном трговачком праву само ако се то покаже као нужно. Свој први састанак комисија је одржала 19. фебруара 1858. и на њему је Грујић читао своја два нацрта. На том истом састанку Мариновић је казао да нацрту трговачког законика треба додати и главу о стечају.⁵¹

Грујић пише да је комисија ипак разматрала не само устројство трговачких судова и поступак у трговачким парницама, него и део посвећен материјалном праву. После извесног времена, рад комисије је застао. Можда у вези са тим застојем стоји запис из регистра Одељења промишљености Министарства финансија за 1858. у којем стоји да Трговачки одбор моли да се брзо изда трговачки законик.⁵² Но тако нешто нису дозволиле политичке прилике које су убрзо затим уследиле. Незадовољство владавином кнеза Александра достигло је врхунац и политички кругови били су сасвим заокупљени сазивањем скупштине. У таквим околностима, израда трговачке кодификације је, природно, остављена по страни.

То, међутим, не значи да се на њу заборавило. Премда се Светоандрејска скупштина у српској историји пре свега везује за свргавање кнеза Александра са престола и повратак кнеза Милоша на њега, та скупштина значајна је и због разноразних захтевања њених посланика у којима се осликавају друштвене прилике у ондашњој Србији. Међу тим захтевима срећу се и они да се изда трговачки законик. Две нису новост – ни по месту настанка ни по образложењу: београдски трговац Ђорђе Аћимовић тражи да се донесе трговачки законик јер без њега трговина не може бити сигурна, а београдска општина моли за издавање трговачког законика због тога што зајмодавци немају довољно гаранције за повраћај позајмљеног капитала. Ново је то што међу молбама за издавање трговачке кодификације видимо и једну која долази из унутрашњости – од посланика Крушевачког округа. На следећој, Малогоспојинској скупштини (1859), трговачки законик траже посланици другог округа, Крајинског, са убедљивим образложењем да би доношење тог

⁵¹ А. С. Јовановић, 144–145.

⁵² Грујић, *Посиујак*, *Србске новине* 113/1858; регистар МФ-П за 1858, слово Т, бр. 14. Нажалост, деловодни протокол Одељења за ту годину није сачуван, а у регистру, за разлику од већине других предмета, код овог није забележена сигнатура. По деловодном броју (719) би се са приличном сигурношћу могло тврдити да је молба упућена током прве половине године.

правног акта спречило да се они који немају искуства у трговини издају за трговце.⁵³ Ове две молбе из провинције су наговештај да су крајем 50-их година и тамо штетне последице недостатка трговачког законика постале врло осетне.⁵⁴

Пошто су се политичке прилике разбистриле, Трговачки одбор је 9. фебруара затражио од Министарства финансија да му пошаље нацрт трговачког законика. Оно је то учинило 14. фебруара. Очигледно је да посао разматрања нацрта није био мали, будући да је Министарство финансија 14. маја писало Савету да трговачки законик неће бити скоро издат. Одбор Светоандрејске скупштине⁵⁵ усвојио је 17. јула закључак о потреби што скорије издавања „меничног закона”, уз образложење да само добри кредитни закони који обезбеђују тачно испуњавање обавеза подстичу напредак трговине. Малогоспојинска скупштина сложила се 18. септембра са тим закључком и упутила га Савету. Можда је то подстакло Трговачки одбор да 9. октобра пошаље Министарству финансија прегледани нацрт.⁵⁶

Министарство финансија проследило је примљени текст Министарству правде, које је 24. новембра за преглед пројекта формирало комисију у следећем саставу: Јеврем Грујић, столоначелник Савета Радивоје Милојковић и београдски трговац Коста Антула. Овај последњи је, тврди Алекса Јовановић, током рада комисије упућивао добре предлоге у вези са појединим питањима која су се односила на трговачке и меничне послове. Комисија није делила мишљење Трговачког одбора да трговци морају да воде партијалник⁵⁷. Сматрала је да трговци не треба да воде ни књигу за копирање писама. Јеврем Грујић записао је да се кнез Милош залагао за што брже доношење трговачког законика.⁵⁸ Иако се то на први поглед не би могло тумачити никако другачије до владаочевом жељом да себе представи као новог Милоша, који насупрот оном старом тежи законитости и дичи се тиме што се за његово име везују велики законодавни подухвати, мишљења смо да су

⁵³ О олаком упуштању у трговину и злој судбини оних који су то радили вид. С. Јовановић (1925), 76.

⁵⁴ Андрија Раденић, *Светоандрејска скупштина*, Београд 1964, 88, 97–98, 118–119; АС, Народна скупштина, 1859, ф. II, р. 27, Предлог за одуживањ наших земледелца одь депутираца народњи из Окружја крайнскогъ.

⁵⁵ Тело оформљено у јуну 1859. ради разматрања предлога о којима Светоандрејска скупштина није стигла да се изјасни.

⁵⁶ А. С. Јовановић, 13, 145; „Одбор Свето-андрејске народне скупштине”, *Србске новине* 88/1859, 356; „Протоколи србске народне скупштине”, *Србске новине* 7/1859, 35; АС, ДС, 960/1859, Министарство финансија Савету, ПNo 1838, Београд, 14. мај 1859; Савет Министарства финансија, No 2213, Београд, 26. новембар 1859.

⁵⁷ Регистар дневника.

⁵⁸ А. С. Јовановић, 145; *Записи Јеврема Грујића* III, Београд 1923, 53; Слободан Јовановић, *Дружа влада Милоша и Михаила Обреновића (1858–1868)*, Београд 1923, 66; АС, ДС, 960/1859, Министарство правде Савету, АNo 8691, Београд, 14. децембар 1859.

могућа и другачија тумачења. Лако је могуће да је кнез и сада – баш као и за време своје прве владавине када је трговину држао под својом чврстом руком – мислио да ова делатност изискује надзор, само је средство за остварење тог мишљења прилагодио новим историјским околностима. Другим речима, можда је био стари Милош у новом руху.

Милојковић је забележио да је комисија окончала рад 9. децембра. Министарство правде послало је 14. децембра прегледани пројекат Савету, са напоменом да је сагласно са ставом комисије о партијалнику, али не и о књизи за копирање писама. Савет је 21. децембра проследио нацрт трговачког законика кнезу Милошу. Владалац га је дан касније одобрио и он је издат 26. јануара 1860.⁵⁹ Србија је тако добила трећу велику кодификацију и сврстала се у круг земаља са кодификованим трговачким правом.

4. ЗАКЉУЧАК

Кодификација српског трговачког права трајала је 12 година. Започела је ради подстицања трговине, а наставила се с циљем да се она стави у правне оквире. Прва замисао да се она спроведе дошла је од државног органа, а касније иницијативу преузимају београдски трговци. Они су били много агилнији, што је и разумљиво, с обзиром на то да је непостојање трговачког законика највише њих погађало. Како је време одмицало, повећавао се број разлога због којих се тражи трговачки законик, повећавао се број оних који га траже, ширио се простор са којег молиоци долазе. Погледи на садржину трговачког законика су се мењали, али не и начелан став да га треба донети. Трговцима је било важно да се он донесе, а за „детале” ће се лако.

Повод за издавање трговачког законика је (не)наплата потраживања београдских трговаца према колегама из унутрашњости. Тај разлог среће се као образложење свих петиција престоничких трговаца. Са тим проблемом они су се суочили када су почели више да послују са партнерима из Аустрије. Док тог пословања није било, није било ни молби за доношење трговачког законика; дуге парнице и неуредност провинцијских трговаца у плаћању могли су се трпети док трговачке везе са колегама из Аустрије нису биле јаке. Када су то постале, више не. Изложени притиску да сопствене обавезе намирују строго у року, а без могућности да на то исто натерају своје дужнике, београдски трговци су једини могући излаз видели у постојању трговачког законика. Он је постао стварност тек када су се у оправданост

⁵⁹ Александра Вулетић, Љубинка Трговчевић, „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића”, *Мешовића зраћа* 21/2003, 79–80; АС, ДС, 960/1859, Министарство правде Савету, АNo 8691, Београд, 14. децембар 1859; Савет кнезу, No 2355, Београд, 21. децембар 1859; АС, МИД-В, 1860, ф. II, р. 214, кнез Милош Савету, BNo 5550, Београд, 22. децембар 1859.

њихове жеље уверили и други, када је идеја о кодификацији трговачког права од петиције са 80 потписа превалила пут до прихватања на једној скупштини.

Према томе, узрок доношења трговачког законика је интензивно пословање београдских трговаца са иностранством. Трговачка кодификација донета је у право време – у доба када су за њено издавање сазреле околности.

Gordana M. Drakić, Ph.D., Associate Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
G.Drakić@pf.uns.ac.rs

Uroš N. Stanković, Assistant with Ph.D.
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
U.Stankovic@pf.uns.ac.rs

Codification of Commercial Law in the Principality of Serbia (1849–1860)

Abstract: *The article exposes codification of commercial law in the Principality of Serbia. That process took place between 1849 and 1860. Its first phase, lasting from 1849 to 1853, commenced on Ministry of Finance's initiative. The committee consisting of state officials and Belgrade merchants drew up a draft commercial code in 1851. Although the legislative body, State Council, primarily approved of codification, in 1853 it rejected the draft with motivation that the text had not contained the matter of commercial courts, that Serbian people as poorly educated would not be able to understand commercial code's complicated notions and that Serbian merchants were immature for codified commercial law.*

Commercial Committee, the organization founded in January 1856 with the goal of proposing measures aimed to enhance trade in Serbia, requested for introduction of commercial code the very same year. In the beginning of 1857 the Council formed the committee tasked with revising the draft from 1851 and preparing drafts on organization of commercial courts and court procedure in commercial matters; all three texts were meant to become parts of commercial code. The composed draft had been sent to Commercial Committee on 14 February 1859, which sent it back to the Ministry with its remarks on 8 October the same year. After the three-member committee formed by the Ministry of Justice on 24 November 1859 had somewhat altered the draft, the corrected version was consigned to the Prince. Commercial code had received the Prince's sanction on 22 December 1859 and entered into force on 26 January 1860, thus making Serbia one of the countries with codified commercial law.

The cause for the codification doubtlessly lies in the trade between merchants of Belgrade and those from Austria that intensified subsequent to Revolution 1848. In these business relations Austrian merchants were using bills of exchange as security, which meant that their Belgrade partners were to be most punctual in

fulfilling their contractual obligations. However, due to lack of commercial regulations and long-lasting civil procedure before Serbian courts, the merchants from the capital could not realize their own claims towards the debtors from the province and were consequently unable to collect money to settle their own debts. For that reason, from 1852 onwards Belgrade merchant were filing petitions for enactment of commercial code. Their petitions had ever more undersigneds, which may indicate that the problem was constantly becoming more serious. Nevertheless, only in the end of 1850s, when the lack of commercial code showed its palpable effects in province, was the code introduced.

Keywords: *commercial code, Turkish commercial code (1850), commercial courts, Commercial Committee, Jevrem Grujić, Dimitrije Crnobarac.*

Датум пријема рада: 23.01.2019.